

ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ХХІ СТОЛІТТІ: ДОСВІД ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ І МОДЕЛЮВАННЯ

***Анотація.** Мета статті полягає в оцінці сучасних концепцій еволюції міждержавної взаємодії в контексті глобальних системних змін. Відзначено нерівномірність темпів розвитку окремих країн та регіонів сучасного світу, які корегують спроможність провідних держав впливати на глобальні та регіональні процеси. Окреслено критерії та особливості моделей аналітичного прогнозування, що застосовуються в експертних доповідях Національної розвідувальної ради США. В межах загального прогнозу тенденцій міжнародної взаємодії в ХХІ ст. сформульовано три можливих альтернативних сценарії подальшої системної еволюції.*

Ключові слова: міжнародна система, безпека, еволюція, багатополарність, тенденції, мегатренди, лідерство, США, Китай, Азія.

***Аннотация.** Цель статьи состоит в оценке современных концепций эволюции межгосударственного взаимодействия в контексте глобальных системных изменений. Отмечена неравномерность темпов развития отдельных стран и регионов современного мира, которая отражается на способности ведущих государств влиять на глобальные и региональные процессы. Определены критерии и особенности моделей аналитического прогнозирования, применяемые в экспертных докладах Национального разведывательного совета США. В рамках общего прогноза тенденций международного взаимодействия в ХХІ в. сформулированы три возможных альтернативных сценария дальнейшей системной эволюции.*

Ключевые слова: международная система, безопасность, эволюция, многополярность, тенденции, мегатренды, лидерство, США, Китай, Азия.

***Annotation.** The purpose of this paper is to assess the evolution of contemporary concepts of interstate interactions in the context of the global systemic changes. Current trends are marked by the uneven pace of development of individual countries and regions of the modern world which is reflected in the ability of the leading states to influence the global and regional processes. There defined main criteria and characteristics of the analytical prediction models used in the expert reports of the U.S. National Intelligence Council. Within the overall forecast of trends in international relations in the ХХІ century the author identified three possible alternative scenarios for further evolution of the international system.*

Keywords: international system, security, evolution, multipolarity, dimensions, megatrends, leadership, the U.S., China, Asia.

За умов глобальної економічної кризи, яка ймовірно виявиться тривалою і виснажливою, аналіз міжнародних процесів став вочевидь більш предметним та прискіпливим. Це не дивно, якщо враховувати обставини глибокої економічної депресії, яка змушує звертатися до досвіду попередніх історичних епох, коли подібні явища зазвичай закінчувалися глобальними політичними струмами і воєнними катаклізмами.

Головна мета цієї статті полягає в спробі пояснення причин та обумовленості змін у міжнародних відносинах на початку ХХІ ст., яка закономірно привертає увагу дослідників та експертів. Авторський підхід полягає в спробі застосування інструментів системного аналізу для оцінки теперішніх тенденцій та прогнозування розвитку міжнародних процесів. Така постановка питання пов'язана з відстеженням перебігу, з'ясуванням характеру та спрямованості процесів, що визначають розвиток міжнародної системи. Це завдання виглядають доцільними насамперед з точки зору встановлення співвідношення еволюційних та конфронтаційних чинників, які зумовлюють тенденції міжнародної взаємодії між провідними акторами та основними інтеграційними угрупованнями в сучасному світі.

Оцінка та прогнозування тенденцій міжнародної взаємодії вимагають обґрунтування певного способу тлумачення міжнародної системи – і як явища, і як базової категорії аналізу. Виходячи з еволюційної концепції міжнародної взаємодії вважаємо міжнародну систему за складну модель, яка ґрунтується на співіснуванні різних політично організованих центрів сили та реалізації різних соціально-економічних моделей, які найчастіше позначаються поняттям міжнародного порядку. Ця група факторів позначена цілком матеріальними атрибутами, які піддаються описанню та співставленню. До них належать економічні потенціали основних учасників міжнародної системи та їх співвідношення, військова могутність, її організаційний і технологічний рівень, що визначають спроможність застосовувати силу, чинники м'якої сили та культурного впливу, а також багатосторонні механізми та інститути, що представляють і втілюють нормативні чинники та інституціональні зв'язки, зорієнтовані на регулювання міжнародних процесів.

Політичні аспекти в моделюванні сценаріїв глобального розвитку позначені різними підходами, які на загал визначаються методологічними концепціями дослідників та різними критеріями, які покладені в основу аналізу. Серед домінуючих підходів вирізняються відносно помірковані, або традиціоналістські, які окреслюють глобальні зміни як відносно повільні та еволюційні [11; 12], та більш радикальні, які тлумачать поліцентричність світової економіки як об'єктивну передумову становлення багатопольярної міжнародної системи [2; 6; 13]. Проте основні відмінності між різними підходами на загал визначаються вибором методологічних критеріїв системного прогнозування та моделювання. Ряд авторів, включаючи З.Бжезінського, вважають, що хід процесів визначатиметься насамперед спроможністю США як найпотужнішої глобальної держави контролювати на корегувати об'єктивно закономірний процес змін [див.: 1; 3], які зумовлюють трансформації сучасної перехідної міжнародної системи в бік більш децентралізованої моделі, або багатопольярності. Суть багатопольярності в цьому разі розуміється головним чином як розбіжність інтересів та різнопланове позиціонування основних центрів сили та впливу. Ці розбіжності вочевидь стосуються глобальних проблем, однак переважно зосереджені в регіональних підсистемах, супроводжуючи багатопланові зміни, що стосуються регіональних балансів сил та нових тенденцій у взаємовідносинах і взаємозалежностях. Інші дослідники (наприклад, О. Дугін, Д. Уолтон та ін.) моделюють подальші тенденції в контексті прискорення структурних змін, що зачіпають широкий комплекс взаємодії провідних держав та інтеграційних угруповань та передбачають посилення ролі геополітики в стратегіях та заходах провідних держав [2; 6; 13].

Специфічною ознакою сучасної міжнародної системи, якщо її тлумачити як стан «дифузії» однопольярності, або як початкову фазу переходу до багатопольярної (поліцентричної) моделі, є зміни, що стосуються реалізації інтересів і ускладнення політичних мотивацій у відносинах між провідними державами, а також істотне збільшення кількості держав, які залучаються до участі в діалозі з принципових глобальних проблем та пошуку потенційних спільних рішень. У цьому сенсі польярність знаходить прояв насамперед як комплекс факторів і мотивацій у відносинах між «старими» та «новими» великими державами (економіками, що динамічно розвиваються), включаючи колишні країни третього світу, які мають значний прогнозований потенціал розвитку. Опосередковану участь у цих процесах беруть і інші країни, які долучаються до ситуативних регіональних комбінацій інтересів та форм взаємодії, та, в залежності від їхніх індивідуальних характеристик і можливостей, приймають участь у регіональних балансах, спілнотах та коаліціях.

У просторі між основними центрами сили та впливу виникають своєрідні зони дифузії, позначеної послабленням політичного контролю та силових впливів з боку держав домінуючого євроатлантичного центру. В повсякденній практиці міжнародних відносин ці тенденції спричиняють істотне посилення автономії політичної поведінки акторів другого і третього ешелонів, які дістають змогу розвивати паралельні відносини між собою та оминати контроль та обов'язкове схвалення з боку стереотипного «ядра» міжнародної системи у вигляді США та їх постійних союзників включно з країнами євроатлантичної спільноти.

Здатність міжнародної системи до «саморегуляції» втілюється в її «політичній організації», яка включає низку факторів та інститутів, що є постійними атрибутами міжнародної взаємодії – певними повторюваними явищами чи інституціоналізованими утвореннями, і в такій якості впливають на позиціонування держав різного рівня та створених ними союзів, коаліцій та інтеграційних об'єднань.

Наявні регулюючі чинники, які забезпечують функціонування та функціональну стабільність міжнародної системи, мають відносний характер. За основними функціями та типологічними ознаками їх можна поділити принаймні на чотири основні групи, включаючи силові (владно-силові) фактори, міжнародні інституції, міжнародне право та міжнародні режими. Зазначимо, що ці інструменти та механізми доволі рідко знаходять прояв у «чистому вигляді», оскільки в практичній площині здебільшого постають у змішаних формах.

Серед комунікативних механізмів, що мають відношення до сфери регулювання міжнародних відносин, можна визначити певні «проблемні зони». До них варто віднести засоби дипломатії (несилові фактори об'єктивно-суб'єктивного характеру, які подекуди мають критичне значення для збереження стабільності та відвернення кризових тенденцій) та латентні чинники і механізми впливу та реалізації інтересів, що походять з економічного середовища міжнародних відносин. До факторів латентного характеру, які істотно впливають на міжнародні відносини, належить вплив організацій та координаційних центрів економічного та фінансово-економічного походження на кшталт Більдерберзького клубу, Давоського форуму та ін. Ці утворення здійснюють суттєвий вплив на сферу міжнародних відносин через урядові структури окремих держав, політиків, що беруть участь у неофіційних центрах ухвалення рішень, фінансистів та функціонерів міжнародних фінансово-економічних установ та апарат міжнародних організацій. Таким чином координаційні осередки провідних бізнес-структур набувають прямого доступу до ухвалення управлінських рішень і відповідного набору засобів, що забезпечують цілеспрямований вплив на процеси в економічній та політичній сферах.

«Політична організація» – властивість та ознака складних і багатокomпонентних міжнародних систем. Вона може мати істотні відмінності від композиції владно-силових відносин, хоча й перебуває під постійним опосередкованим впливом владно-силових відносин і можливостей. Формальна мета політичних інституцій та різних інструментів, що забезпечують уніфікацію міжнародної поведінки, полягає в застосуванні еволюційного сприйняття міжнародних реалій, уникненні конфронтаційних проявів, послабленні напруженості та гармонізації стосунків, включаючи освячення своєрідних і здебільшого нерівноцінних компромісів між сильними та слабкими акторами.

Поряд із структурним підходом, який дозволяє застосування дескриптивного методу в оцінці потенційних можливостей міжнародних акторів, в сучасному політичному моделюванні присутні й інші методики, за-

сновані на геополітичних, нормативно-трансформаційних уявленнях, чи побудовані на засадах загальної еволюційної теорії, концепції складності та «керованого хаосу».

З точки зору технології політичних і соціальних впливів, застосування теорії організованого хаосу дозволяє тлумачити такий стан як вектор змін у заздалегідь визначеному, бажаному напрямку, а розбалансування системи («критичність») – зображувати як описання динамічного процесу, який містить у собі набір майбутніх «катастрофічних» перетворень. Як стверджують прибічники теорії складності, еволюційний характер міжнародних процесів не варто вважати за абсолютний імператив, оскільки еволюційні процеси можуть перериватися внаслідок виникнення порівняно незначних явищ, як це спостерігалось в канун першої та другої світових війн. Ці війни починалися з відносно другорядних епізодів, однак переростали в глобальні катаклізми, які символізували критичну перервність еволюційного розвитку міжнародної системи. Але згодом ці кризові періоди змінювалися наступними етапами порядку та фазами метастабільності, які призводили до подальшої послідовності еволюційних циклів.

Як стверджував американський політичний теоретик і дипломат С. Манн, колапс СРСР становив третій – після першої та другої світових війн – приклад глобальної критичної зміни, який розкрив справжній потенціал динамізму та масштабність викликів, таких як екологічна криза, дефіцит прісної води, зміни клімату, дисфункціональність національних культур і деградація ролі держави-нації. На думку С. Манна, складні системи не досягають рівноваги, а переходять з одного метастабільного стану в інший. Тому традиційні спроби реагування на хаос, які передбачають запровадження багатосторонніх структурних обмежень, можуть не спрацювати, як це спостерігалось по закінченні першої світової війни. Мається на увазі невдача всіх тодішніх елементів політичної організації, включаючи створення Ліги Націй, переговори з кількісного регулювання озброєнь та «пакт Бріана-Келлога». Натомість обстоюється теза про доцільність використовувати та посилювати критичність, якщо це відповідає національним інтересам США як домінуючої держави, оскільки цей інтерес вважається вищим за збереження міжнародної стабільності. Так само, будь-які суттєві політичні перетворення можна вважати елементами посилення хаосу, включно з заходами сприяння демократії, ринковим реформам, поширенням засобів масової інформації через приватний сектор тощо [7, р. 62]. Використання інструментів теорії хаосу, включаючи прискорення та експлуатацію критичності в певних сферах соціальної та політичної практики, має надихнути керівні політичні кола США до реалізації нової «реалістичної політики» в епоху постійних змін, яка означатиме «запізніле визволення стратегічного мислення» з полону стереотипів стабільності [7, р. 68].

За цією логікою, в критичному середовищі стабільність може сприйматися лише як метастабільність. В рамках «самоорганізованої критичності» (балансування на межі хаосу), та після «катастрофічної зміни порядку» учасники системи неминуче приходять до якоїсь форми миттєвої стабільності. З цього випливає висновок про «неможливість сприймати безперервну стабільність США як константу» [8, р. 68].

В сучасних політичних і соціально-економічних прогнозах характер та вектори розвитку міжнародних відносин у XXI ст. визначаються в межах різних методологічних підходів. По-перше, застосовуються методи системного моделювання, яке базується на засадах оцінки владно-силових компонентів та структури політичної організації міжнародних відносин [11; 12]. По-друге, в прогнозах враховуються видимі тенденції глобальних соціально-економічних змін, які визначають потреби в адаптації до них політичних суб'єктів та опосередковано впливають на потенціал їх розвитку [14]. По-третє, сценарії майбутніх процесів моделюються за допомогою відстеження і прогнозування геополітичних суперечностей та застосування практики свідомого управління комплексом взаємовпливів між великими державами та основними інтеграційними об'єднаннями [1; 3].

Серед численних прогнозів, які періодично пропонуються науковими установами та аналітичними центрами бізнес-структур, привертають увагу регулярні доповіді, підготовлені Національною розвідувальною радою США. Започаткована в 1997 р. серія футурологічних доповідей налічує вже 5 випусків.

Порівняння висновків, що містяться в трьох останніх опублікованих доповідях – «Обриси глобального майбутнього» (2004 р.) [10], «Глобальні тенденції 2025» (2008 р.) [4] та «Глобальні тенденції 2030: альтернативні світи» (2012 р.) [5] дозволяє зробити деякі цікаві узагальнення.

В усіх названих доповідях відзначається принципова важливість постійних чинників середовища міжнародних відносин, які впливають на систему міжнародних відносин, включаючи зростання ваги демографічних змін, соціальної напруженості, загострення продовольчих проблем, дефіциту води і доступу до енергоресурсів. Очікується, що до 2030 р. попит на продовольство, воду і енергію зросте відповідно на 35%, 40% і 50% [5, р. IV]. Причини цього полягають не тільки в зростанні чисельності населення, але й в збільшенні обсягів споживання внаслідок стрімкого зростання чисельності середнього класу, в тому числі в країнах, що розвиваються.

Аргументовано доводиться, що процеси глобалізації і посилення взаємозалежності впливатимуть на роль держави як інституту, яка по мимоволі втрачає значну частку контролю за транскордонною діяльністю недержавних інститутів і бізнес-структур. Водночас висловлено чітке передбачення, що глобалізація напевно стане менш «вестернізованою», навіть попри те, що США, Канада, країни ЄС і Японія намагатимуться утримати контроль над міжнародними політичними і фінансовими інституціями [10, р. 12]. Китай та Індія ввійдуть до клубу країн лідерів та вимагатимуть більшої ролі в діалозі з глобальних проблем. Проте відносини між ними мають значний потенціал конфліктності, що може суттєво вплинути на поляризацію в Євразії.

Цікавою ознакою прогнозів є акцент на регіональних особливостях, які простежуються, і, як очікується, зберігатимуться в ході еволюції міжнародної системи. Економічне зміцнення і прискорений розвиток Китаю, Індії, Бразилії, Індонезії спростовує старі категорії поділу світу на Схід і Захід, Північ та Південь, центр і периферію та учасників військових союзів і тих, що утримувалися від приєднання до безпекових структур [10, р.

10]. Потенціал розвитку країн Азії дозволяє передбачити виникнення нових держав середнього рівня. Поряд із посиленням ваги Китаю, Індії та Бразилії очкується прискорене зростання економік низки регіональних країн (Колумбії, Індонезії, Нігерії, Південно-Африканської Республіки, Туреччини).

До початку глобальної економічної кризи до переліку основних тенденцій експерти зараховували активну роль ТНК в поширенні нових технологій та розвідку запасів корисних копалин, яка дозволяла прогнозувати достатні обсяги енергетичних ресурсів для забезпечення зростаючого світового попиту. Поширення нових технологій в країнах зі швидко зростаючими ринками триватиме, однак стримуватиметься збільшенням вартості праці в країнах Азії, що позначиться на динаміці розміщення виробничих ланок. За збігу низки обставин цей чинник, зокрема, загрожує економіці Китаю «жорсткою посадкою», що може негативно вплинути на стан глобальної економіки в цілому.

До переліку основних загроз були віднесені загальне збільшення потенціалів зброї масового враження в багатьох країнах, існування трансрегіональної дуги нестабільності, що включає Близький Схід і частину країн Азії та Африки та значний потенціал політичного ісламу, який залишатиметься вагомим фактором.

Водночас, попри суттєві чинники нестабільності, переростання конфлікту великих держав у тотальну війну вважалося маловірогідним. Роль США в світовій системі визначалася як безпосередньо пов'язана з можливостями цієї держави, що зберігає безсумнівні переваги в економіці, політиці та військовій сфері [5, р. 98-106].

Невизначеність подальших змін і трансформацій здебільшого пояснюється посиленнями на такі фактори, як гальмування включення в процеси глобалізації економік відсталих країн, імовірність спроб країн Азії встановлювати нові «правила гри», збільшення розриву між багатими і бідними, слабкість політичних інститутів у нетривких демократіях. Серед специфічних чинників нестабільності відзначаються сумнівна спроможність урядових і фінансових кіл здійснювати управління чи стримування кризи на фінансових ринках, а також потенціал загроз, які новітні комунікації можуть становити для урядів окремих країн.

В цілому за використання нелінійних методів прогнозування майбутнє міжнародних відносин піддається моделюванню лише в найбільш загальних рисах, оскільки вимагає уточнення багатьох перемінних факторів. Це зокрема стосується передбачення стабільності темпів розвитку Китаю та Індії, спроможності ЄС і Японії регулювати ринок праці, адаптувати до нових умов системи соціального захисту та інтегрувати іммігрантів.

Враховуючи ці труднощі, експерти мережі Національної розвідувальної ради США вдаються до розробки альтернативних сценаріїв, які дозволяють абсолютизувати роль окремих орієнтирів та тенденцій та абстрагуватися від чинників, що представляють контртенденцію. В такому вигляді прогнозні альтернативні чи суміжні сценарії подаються в якості набору конкурентних можливостей, які позначаються певні альтернативи та передбачають застосування свідомих способів поведінки для відвернення розвитку процесів у небажаному напрямі.

До переліку перемінних чинників стабільно зараховуються внутрішня політична нестабільність в країнах-виробниках ресурсів та окремих важливих регіональних державах, можливість перебоїв у поставках сировини, потенційна кількість ядерних держав, спроможність терористів одержати доступ до хімічної, біологічної, радіологічної чи ядерної зброї.

На загал великі сумніви висловлюються стосовно спроможності міждержавних інституцій та координаційних структур знаходити раду в передкризових ситуаціях, пом'якшувати конкуренцію за ресурси, виробляти спільні підходи за умов кризових ускладнень у сфері міжнародних фінансів.

Попри публічну згоду провідних держав та міжнародних інститутів співпрацювати з проблем глобального значення, їхня схильність до компромісних рішень залишається низькою. З точки зору США головною проблемою залишається відвернення спроб інших держав кинути відвертий виклик домінуючій ролі США, що вочевидь залежить від спроможності американського керівництва підтримувати переваги в військовій сфері, розвитку науки і технологій. До цього варто додати курс адміністрації Б.Обами на реіндустріалізацію США, ознакою чого може слугувати посилення енергетичної самодостатності американської економіки, яка, за прогнозами аналітиків, зможе набути сталих форм у період до 2030 р.

Очевидно, що до 2030 р. ні США, ні Китай чи будь-яка інша велика країна не буде глобальним гегемом. Однак поряд із визнанням неминучості посилення тенденцій багатополарності [4, р. VI; 10, р. IV], постають питання про співвідношення ролі США та інших центральних елементів міжнародної системи. Доцільно прослідкувати, як змінювалися оцінки ролі США в міжнародній системі.

В прогнозі «Глобальні тенденції 2020», підготовленому Національною розвідувальною радою США в 2004 р. зазначалося, що геополітичний простір, у якому домінує американська могутність, стане складнішим і багатоманітнішим. Ці ознаки можуть призвести до суттєвих змін у позиціонуванні США, оскільки через піднесення Китаю США тяжітимуть до ролі «балансира» між Китаєм, з одного боку, та Японією та іншими азійськими країнами – з іншого [10, р. 10, 49, 55]. Стверджувалося, що тенденції глобального розвитку вимагають від США лідерства, проте американському керівництву знадобляться хист і винахідливість, аби досягти консенсусу. Гострі суперечки з питань етики і моралі супроводжуватимуться сподіваннями частини міжнародних суб'єктів на збереження ролі США як провідного гаранта міжнародної безпеки, оскільки лише США володітимуть подібними для цього силами і військовими засобами. Проте архітектура міжнародних відносин не пристосована для забезпечення розподілу відповідальності в питаннях безпеки. На думку американського експертного співтовариства, окрім НАТО жодна інша структура чи регіональна організація не здатна взяти на себе таку відповідальність, хоча саме роль НАТО останнім часом викликала найбільші заперечення з боку незахідних акторів міжнародних відносин.

В останній доповіді «Глобальні тенденції 2030: альтернативні світи» (2012 р.) в довгостроковій перспективі вектор очувань змінено в бік дифузії «глобальної влади», що змушує зосереджувати увагу на критичній динаміці відносин між старими і новими акторами глобального рівня. В цьому контексті питання про те, як інші держави реагуватимуть на скорочення або можливий принциповий перегляд ролі і впливу США на міжнародній арені, залишається відкритим. Причому обидва ці варіанти вважаються можливими залежно від перебігу економічних інших обставин. Як очікується, частка США, ЄС та Японії в світовій економіці, що складає теперішні 56%, відчутно скоротиться. Китай вже наздогнав США за обсягами фінансових активів, а до 2020 р. активи нових країн зі зростаючими ринками, можуть подвоїтися [5, р. II, V].

З точки зору нових умов міжнародної взаємодії центральне питання полягає в ступені дієздатності нової міжнародної системи, яка продовж останніх понад 20 років перебувала під переважним впливом західних держав та створених ними інституцій. Внаслідок дифузії влади Азія зможе переважити Північну Америку і Європу за численністю населення, обсягом ВВП, військових витрат і технологічних інвестицій. З політичної точки зору основна непевність полягає в способах поведінки основних міжнародних акторів, які діятимуть в умовах розбалансування існуючих інституцій та форматів взаємодії, властивих міжнародній системі. Тим паче, що основним міжнародним акторам доведеться реагувати на численні виклики, такі як дефіцит і перерозподіл ресурсів, вдосконалення засобів зброї, загострення внутрішньодержавних і виникнення міжнародних конфліктів.

Виходячи з оцінки теперішніх тенденцій, альтернативні сценарії передбачають можливість перебігу різновекторних процесів. В разі тривалої стагнації в глобальній економіці можливе посилення протекціонізму, гальмування процесів глобалізації і загострення суперечностей між провідними державами та інтеграційними центрами. Натомість ефективний діалог між основними акторами залишає можливість встановлення взаємоприйнятних правил гри та співпраці в реагуванні на гострі економічні проблеми та геополітичні конфлікти.

Істотним потенційним викликом вважається ескалація соціально-економічної напруженості в окремих країнах і регіонах, яка може сприяти загостренню антагонізмів між провідними акторами. Потенційними аренами конфліктності вважаються Близький Схід, Південно-Західна і Південна Азія як нестабільні регіони, конфлікти в яких можуть включати ядерний компонент. Збереження нестабільних умов очікується в Афганістані, Пакистані та багатьох державах Центральної та Східної Африки.

В Європі можливі ускладнення пов'язані з рецесією в таких країнах, як Іспанія, Італія, Греція та Кіпр. За критичних умов деякі з них можуть залишити єврозону.

Залишається дискусійною низка питань, пов'язаних зі зміною правил гри. До них належать здатність міжнародної системи зберігати пружність за умов посилення багатополярності, яке потенційно може призвести до загострення економічного суперництва з елементами конфронтаційності.

До проблемних, або перемінних факторів належать загальна спроможність урядів та державних інституцій адаптуватися до глобальних зрушень в економіці та політичній сфері, способи їх реагування на внутрішньодержавні та міждержавні конфлікти, вплив регіональної нестабільності на Близькому Сході та Південній Азії на глобальну безпеку, характер та зміст нових стосунків між державними структурами і недержавними учасниками міжнародної взаємодії.

Глобалізація стимулює переоцінку факторів, які визначають індивідуальні характеристики силових потенціалів провідних держав. В їх числі остання експертна доповідь Національної розвідувальної ради США («Глобальні тенденції 2030: альтернативні світи», 2012 р.) традиційно згадує такі блоки, як економічні, військові, політичні можливості, комплекси науки і технології та «м'якої сили» [5, р. 100-101], однак у порівняльних характеристиках, за якими співставляється спроможність держав першої світової десятки виділено 11 позицій – інтернет і комунікаційні технології, фінансування досліджень та програм розвитку, державні доходи, показники людського капіталу, обсяги міжнародної допомоги, прямі іноземні інвестиції, торгівлю, ядерну зброю, ВВП (за показником паритету купівельної спроможності), військові витрати та споживання енергії.

З урахуванням особливої ваги держав Азії та Азіатсько-Тихоокеанського регіону в XXI ст., спостерігачі відзначають прояв двох тенденцій, у тому числі – економічного зближення країн регіону з Китаєм та співпрацю з США в відносинах безпеки. Хоча після 1995 р. Китай став для держав Азії, включно з Японією, Південною Кореєю, Австралією та Індією, провідним економічним партнером, ці країни доклали зусиль аби «перестрахувати» нарощування економічної взаємозалежності з КНР зав'язками з США в безпековій сфері. «Ймовірно до 2030 р. ця тенденція збережеться, хоча політична лібералізація в Китаї – в сенсі встановлення влади закону та більшої прозорості його програми модернізації у військовій сфері – ймовірно могла б заспокоїти сумніви з проблем безпеки та скоротити необхідність регіонального хеджування можливих ризиків [5, р. 76].

Виходячи з різних оцінок та попередніх моделей експерти передбачають чотири широких альтернативних напрямки розвитку процесів в Азії:

1). Продовження «теперішнього порядку» – співпраці, що ґрунтується на змішаній правовій базі та демонстративній конкуренції («тихому змаганні») в межах регіону, які структуровані за допомогою існуючих зв'язків та угруповань, підтримуваних лідерством США. Збереження військово-морської присутності США та системи місцевих альянсів підтверджують безпековий порядок, у якому китайська «мілітаризація», північнокорейські ядерні погрози та інші дилеми потенційної безпеки в Азії пом'якшуються силовими перевагами, що ними користуються США і їх союзники, стримуючи таким чином агресивні акції Пекіну або Пхеньяну. Азійські інституції продовжують розвиватися, однак економічна інтеграція переважно орієнтуватися на тихоокеанський вектор, замість спрямування виключно на «азійську вісь». 2). Баланс сил, як режим вільної конкуренції великих держав, яка підживлюється динамічними переминами у відносних силових показниках, скороченням присутнос-

ті і ролі США. Американський відступ до ізоляціонізму або економічної депресії призвів би до послаблення союзницьких зобов'язань США в Східній Азії й відповідно до готовності виконувати роль гаранта безпеки регіону. Такий регіональний порядок став би «сигналом для конкуренції». З метою компенсації гарантій безпеки з боку США деякі держави Азії, можливо, прагнули б придбати ядерну зброю.

3). «Консолідований» регіональний порядок, в якому східноазійське співтовариство наслідувало б досвід європейського демократичного миру, поряд із китайською політичною лібералізацією як передумовою такої регіональної еволюції. Такий спосіб становлення регіонального порядку припускає, що азійський регіоналізм розвиватиметься на плюралістичних засадах, які зберігатимуть автономію для дрібніших азійських держав. Плюралістичне і миролюбне східноазійське співтовариство, можливо, покладалося б на продовження ролі США як гаранта безпеки регіону.

4). «Сіноцентричний порядок» означає розвиток регіональної міждержавної спільноти на засадах поступового поширення в регіоні китайської сфери впливу. За умов лідерства КНР ієрархічний регіональний порядок означатиме розбудову системи інституцій на винятково азійських засадах. Така «закрита» для позарегіональних акторів система розглядається як антитеза «відкритому» транстихоокеанському регіоналізму, який вважався домінуючим імпульсом для формування азійської моделі регіонального співтовариства з початку 1990-х рр. [5, р. 77].

Доцільно відзначити, що на загал переважна більшість прогнозів розвитку міжнародної взаємодії ґрунтується на тлумаченні системи в XXI ст. як нерівноважної. Найбільш дискусійними темами залишаються такі питання, як мотивація поведінки «старих» і «нових» великих держав, роль балансу сил, збереження чи скасування ієрархічних чинників у міжнародних відносинах.

З історичної практики відомо, що принцип балансу сил, характерний для європейської багатополярності XVII – XIX ст., не мав абсолютних ознак. За певних обставин, унаслідок взаємного стримування основні міжнародні актори – великі держави – шукали способів пом'якшити напруженість у стосунках між собою. В разі «надмірного» посилення однієї з великих держав та виявлення нею агресивних чи експансіоністських намірів інші учасники системи створювали проти неї коаліції з непостійною кількістю залучених країн. У багатьох випадках конфлікти між провідними державами виникали на ґрунті позаєвропейських проблем, пов'язаних з колоніальною експансією, чи мали торговельно-економічні мотивації, пов'язані з процесами індустріалізації, становленням нових виробничих укладів, конкуренцією за ресурси чи ринки збуту.

Ситуація початку XXI ст. має істотні відмінності від попередніх епох. Вони стосуються багатьох аспектів, включаючи наявність численних інституцій, таких як міжнародні організації, безпекові та політичні союзи, міжнародні структури, пов'язані з регулюванням економічних відносин та валютно-фінансової сфери. Розвиток інтеграційних процесів у багатьох регіонах вимагає врахування в міжнародному балансі не тільки «старих» і «нових» провідних держав, але й багатосторонніх об'єднань, що мають спільні інтереси в сфері економіки та потенційно тяжіють до вироблення колективних позицій з проблем розвитку, зовнішньої політики, безпеки тощо.

Варто очікувати, що поступове становлення нової багатополярної системи матиме тривалий характер. При цьому в ситуація в окремих регіонах матиме істотні відмінності, пов'язані з складом регіональних учасників, специфікою місцевих інституцій, ступенем політичної гомогенності, інтенсивністю інтеграційних процесів та присутністю позарегіональних акторів.

З точки зору теперішніх тенденцій можна зробити гіпотетичне припущення про специфіку прояву чинника балансу сил в складних нерівноважних системах. Співвідношення силових потенціалів, включаючи політичні та економічні компоненти, зберігає своє значення. Фактор балансу сил може втілюватися в формі регіональних союзів, угод та структур безпеки. Проте все більшої ваги набуває групування різних країн, насамперед з числа «Великої двадцятки», за інтересами і напрямками можливої взаємодії. Суттєвий аспект, у якому може втілюватися фактор балансу сил, полягає в практичних спробах врівноваження основного (домінуючого) глобального чи регіонального актора, з метою змусити його згодитися на певний перегляд умов та правил у бік інтересів країн, вплив яких зростає. Так само, логіка балансу сил може втілюватися в протидії та стримуванні окремих країн, що вдаватимуться до спроб дестабілізувати існуючу систему. Тенденції рівноваги можуть знаходити прояв не тільки в формі рівноваги потенціалів, але й у формі динамічних комбінацій, в вигляді багатосторонньої активної чи пасивної взаємодії, або, іншими словами, в формі «врівноваження в процесі взаємодії». Скидається на те, що саме такий характер мають спроби позиційного стримування, які Росія та Китай застосовували проти намірів США та Ізраїлю стосовно Ірану, а також проти політики окремих держав НАТО, спрямованої на прискорення силового розв'язання сирійського внутрішньополітичного конфлікту.

Посилення глобального суперництва та кризових тенденцій в економіці може супроводжуватися появою нових форм міждержавних суперечностей і застосуванням силових форм кризового регулювання. За умов відсутності багатостороннього компромісу в питаннях, пов'язаних з турбулентними змінами та конфліктами в країнах колишнього «третього світу», з метою подолання хаотичних імпульсів перевагу може буде надано оновленій версії доктрини упереджуючих дій. Проте в різних ситуаціях такий спосіб реагування матиме істотну специфіку й може супроводжуватися встановленням силового контролю з боку США/НАТО в одних випадках, та регіональних структур безпеки – в інших, принаймні в тих регіонах, де присутні вагомні інтереси великих незалежних країн.

В разі загострення світової економічної кризи виглядає цілком можливим перехід до неklasичних сценаріїв міжнародних відносин, заснованих на глобальній регіоналізації. Вплив окремих держав та інституцій на перебіг міжнародних процесів вочевидь не набуває альтруїстичного характеру, проте концентрує засоби превентивного і примусового характеру в руках світових лідерів.

Поширення демократичних систем змінює мотиваційні засади зовнішньої політики окремих держав та норми їхньої поведінки у міжнародному середовищі, однак не зачіпає розподілу влади в широкому міжнародному контексті. Не можна виключати і появи нових форм суперечностей між самими розвинутими країнами з демократичними формами правління, оскільки обставини конкуренції та контролю за ресурсами змушуватимуть їхні уряди шукати форми узгодження між загальнодержавними та приватними інтересами в таких питаннях, як права володіння і режим використання власності, розподіл ресурсів, доступ до джерел енергії, структура цін і спосіб розрахунків.

Підводячи підсумок зазначимо, що в контексті численних прогнозів, пов'язаних з характером і напрямками еволюції міжнародної взаємодії в XXI ст. вимальовуються принаймні три вірогідних сценарії:

- Збереження в загальних рисах існуючого status quo та продовження млявої дифузії глобального впливу США, перенесення основних акцентів політичного діалогу та суперечностей на регіональні рівні, частковий і повільний поступок на користь нових великих держав та центрів сили в рамках міжнародних економічних і валютно-фінансових інституцій.

- Створення США і ЄС трансатлантичної зони вільної торгівлі, перегрупування геоекономічного каркасу євроатлантичної спільноти з метою підготовки до потенційного загострення конкуренції та суперництва з державами Азії, насамперед з Китаєм, та загострення суперництва основних центрів сили в периферійних регіонах.

- Прискорене становлення асиметричної багатопольної системи внаслідок посилення держав БРІКС, створення ними паралельних структур фінансово-економічного характеру, перегляду умов і правил міжнародних економічних і валютно-фінансових інституцій, збільшення ваги та політичної активізації впливових регіональних держав.

Список використаних джерел

1. Бжезинский З. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис / З. Бжезинский. – М. : Астрель, 2012. – 287 с.
2. Дугин А.Г. Теория многополярного мира / А.Г. Дугин. – М. : Евразийское движение, 2012. – 532 с.
3. Envisioning 2030: US Strategy for a Post-Western World. A report of the Strategic Foresight Initiative at the Brent Scowcroft Center on International Security; foreword by F. Kempe. – Washington, D.C. : The Atlantic Council, 2012. – 57 p.
4. Global Trends 2025: A Transformed World; foreword by C.T. Fingar. [NIC 2008-003]. – Washington, DC: National Intelligence Council, November 2008. – XIII, 99 p.
5. Global Trends 2030: Alternative Worlds. A publication of the National Intelligence Council; foreword by C. Kojm. [NIC 2012-001]. – Washington, DC: National Intelligence Council, December 2012. – XVI, 137 p.
6. Global security in a multipolar world / Ed. by L.Peral; introd. by A. de Vasconcelos. – Chaillot Paper No. 118. – Paris : European Union Institute for Security Studies, October 2009. – 135 p.
7. Mann S.R. Chaos Theory and Strategic Thought / S.R. Mann // Parameters (US Army War College Quarterly). – Autumn 1992. – Vol. XXII. – P. 54–68.
8. Mann S.R. The Reaction to Chaos / S.R. Mann // Complexity, Global Politics, and National Security / D. Aberts and Th.J. Czerwinekl (eds.), – Washington, D.C. : National Defense University, 1997. – P. 62-68.
10. Mapping the Global Future. Report of the National Intelligence Council's 2020 Project. Based on consultations with nongovernmental experts around the world; foreword by R.L. Hutchings. [NIC 2004-13]. – Pittsburgh, PA: The Government Printing Office, December 2004. – 120 p.
11. Modelski G. World System Evolution / Modelski G. // Fridman I., Gills B., Denmark R. (eds.) World System History: The social science of long-term change. – New York : Routledge, 2000. – P. 24-53.
12. Kennedy P. The Next American Century? / P. Kennedy // World Policy Journal. – Spring 1999. – P. 52-58.
13. Walton D.C. Geopolitics and the Great Powers in the 21st Century: Multipolarity and the Revolution in Strategic Perspective / C.D. Walton. – Abingdon, Oxon; New York : Rutledge, 2007. – 156 p.
14. World in 2050. The BRICs and beyond: prospects, challenges and opportunities / PwC Economics. – PricewaterhouseCoopers LLP, January 2013 [25 p.]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.pwc.com/en_GX/gx/world-2050/assets/pwc-world-in-2050-report-january-2013.pdf.